

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

*До 55-річчя
кафедри криміналістики
та судової медицини
Національної академії
внутрішніх справ*

КРИМІНАЛІСТИКА

Підручник

За загальною редакцією *В. В. Пяковського*

2-ге видання, перероблене і доповнене

Київ
«Право»
2020

Рецензенти:

М. А. Погорєцький – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Л. Д. Удалова – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації Національної академії внутрішніх справ;

В. Ю. Шенітько – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України

Колектив авторів:

В. В. Арешонков, канд. юрид. наук, ст. наук. співроб. – глави 10, 11, 12; *П. Є. Антонюк*, канд. юрид. наук – глави 19, 28; *А. О. Антошук*, канд. юрид. наук – глави 25, 30; *В. М. Атаманчук*, канд. юрид. наук – глави 10, 11, 12; *О. О. Вакулук*, канд. юрид. наук, доц. – глава 8; *В. К. Весельський*, канд. юрид. наук, проф. – глава 26; *А. А. Вознюк*, д-р юрид. наук, ст. наук. співроб., доц. – глава 42; *О. Г. Волошин* – глава 18; *О. В. Воробей*, канд. юрид. наук, доц. – глава 15; *Л. В. Герасименко*, канд. юрид. наук, доц. – глава 21; *Д. В. Дабіжа*, канд. юрид. наук – глави 20, 21; *І. А. Жалдак*, канд. юрид. наук – глава 27; *В. В. Журавель*, канд. техн. наук – глава 17; *А. В. Іщенко*, д-р юрид. наук, проф. – передмова, глави 1, 3; *М. П. Клишчук*, канд. юрид. наук, доц. – глава 41; *О. Л. Кобиланський*, канд. юрид. наук, доц. – глави 6, 7; *Ю. Б. Комаринська*, канд. юрид. наук, доц. – глави 18, 26; *Н. О. Кононенко*, канд. юрид. наук – глава 36; *А. В. Кофанов*, канд. юрид. наук, доц. – глави 10, 11, 12, 18; *О. С. Кофанова*, канд. юрид. наук – глава 9; *І. Р. Курилін*, канд. юрид. наук, доц. – глава 32; *С. Д. Лук'янчиков*, д-р юрид. наук, проф. – глава 19; *А. В. Мирівська*, канд. юрид. наук, доц. – глави 5, 24; *Т. В. Михальчук*, канд. юрид. наук – глава 29; *О. І. Мотлях*, д-р юрид. наук, проф. – глава 33; *Г. Ю. Нікітіна-Дудікова*, канд. юрид. наук – глава 37; *Л. Л. Патиц*, канд. юрид. наук, доц. – глава 4; *А. М. Полях*, канд. юрид. наук, доц. – глави 35, 40; *В. В. Пясковський*, канд. юрид. наук, доц. – глави 15, 35, 36, 37, 38, 39, 40; *В. Я. Радецька*, канд. юрид. наук, доц. – глава 17; *О. О. Садченко*, канд. юрид. наук, доц. – глава 16; *А. А. Саковський*, канд. юрид. наук, доц. – глави 5, 24; *А. В. Самодін*, канд. юрид. наук, доц. – передмова, глава 27; *Є. Ю. Свобода*, канд. юрид. наук, доц. – глава 13; *Д. Б. Сергєєва*, д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. – глава 33; *Ф. М. Сокиран*, канд. юрид. наук, доц. – глава 25; *І. В. Сорока*, канд. юрид. наук – глава 28; *А. В. Старушкевич*, канд. юрид. наук, доц. – глави 13, 14, 16; *В. М. Стратонов*, д-р юрид. наук, проф. – глава 31; *В. Г. Хахановський*, д-р юрид. наук, проф. – глави 20, 21; *С. С. Чернявський*, д-р юрид. наук, проф. – глави 41, 42; *Ю. М. Черноус*, д-р юрид. наук, проф. – глави 1, 3, 22, 23, 27, 34; *В. В. Юсуфов*, д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. – глава 2

Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, К82 А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. – 752 с.

ISBN 978-966-937-828-6

У підручнику викладено загальнотеоретичні засади науки криміналістики, положення криміналістичної техніки та окремих її галузей, розкрито теорію та практику криміналістичної тактики, а також сучасні підходи до методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Підручник розрахований на здобувачів вищої освіти, аспірантів і науково-педагогічний склад закладів вищої освіти юридичного спрямування, працівників правоохоронних органів, суддів, адвокатів та інших представників юридичної професії.

УДК 343.98(075)

© Пясковський В. В., Черноус Ю. М., Іщенко А. В. та ін., 2015

© Пясковський В. В., Черноус Ю. М., Самодін А. В. та ін., переробка і доповнення, 2020

© Оформлення. Філія видавництва «Право», 2020

ПЕРЕДМОВА

Криміналістика традиційно сприймається як система спеціальних юридичних знань, що забезпечує ефективну протидію кримінальним правопорушенням, з урахуванням вивчення закономірностей протиправної діяльності, виникнення та оптимального використання доказової інформації, спеціальних засобів і методів, які застосовуються правоохоронними, правозахисними, судовими органами й експертними установами у сфері кримінальних процесуальних правовідносин. Водночас криміналістичні знання, в окремих випадках, впливають на результативність роботи й адвокатів, нотаріусів, юрисконсультів та інших представників різних галузей юридичної діяльності.

Вивчення криміналістики, поширення у науковій спільноті та серед фахівців-практиків її здобутків слугує запорукою якісної підготовки юристів, початкової підготовки та підвищення кваліфікації поліцейських у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, до яких належить Національна академія внутрішніх справ. Сьогодні методологія викладання криміналістики охоплює не лише розгляд усталених теоретичних наукових положень, а враховує й реалії діяльності органів досудового розслідування та оперативних підрозділів, зарубіжні форми та методи протидії злочинності, а дидактичні засади реалізації її практичної складової використовують елементи сучасних підходів до формування знань і вмінь здобувачами вищої освіти з використанням сучасних інформаційних технологій та новітнього техніко-криміналістичного обладнання.

Високими темпами розвивається й наука криміналістика, зокрема, на кінець 2019 року в Україні захищено понад 800 дисертацій, які безпосередньо присвячені або торкаються криміналістичних проблем.

Заслугує на увагу кропітка праця науково-педагогічного складу відповідних кафедр криміналістики, наукових лабораторій та окремих колективів закладів вищої освіти юридичного спрямування, де вдосконалюються наявні та розробляються новітні засоби, методи, прийоми, інструменти та матеріали виявлення, фіксації, вилучення, дослідження й використання криміналістичної інформації у протидії кримінальним правопорушенням.

Над розробкою практичних інструментів експертної роботи з доказовою інформацією успішно працюють науковці та практики науково-дослідних інститутів Міністерства юстиції України, Науково-дослідного інституту та Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, науково-дослідних установ судових експертиз, судово-медичних та судово-психіатричних установ Міністерства охорони здоров'я України, науково-дослідних установ та експертних служб Міністерства оборони України та Державної прикордонної служби України.

Архітектоніка підручника побудована за класичною структурою та включає матеріал за чотирма традиційними розділами криміналістики, враховуючи сучасні напрями та тенденції розвитку окремих положень науки криміналістики, а також судово-слідчу практику розслідування кримінальних правопорушень. Внутрішній зміст розділів підручника викладено у відповідних главах, у кожній з яких подається основний матеріал та передбачені запитання для самоконтролю.

Перший розділ «Теоретичні основи криміналістики» присвячений висвітленню загальних теоретичних положень науки криміналістики, історії та періодизації її розвитку, з урахуванням наукового внеску провідних науковців-криміналістів, методологічним засадам криміналістики, основам криміналістичної ідентифікації та діагностики.

У другому розділі «Криміналістична техніка» розглядаються загальні положення криміналістичної техніки, а також її відповідні галузі, зокрема: криміналістична фотографія і відеозапис; трасологія; криміналістичне зброєзнавство; криміналістичне дослідження письма; техніко-криміналістичне дослідження документів; габітологія; фоноскопія; одорологія; криміналістичне матеріалознавство тощо.

В умовах стрімкого розвитку та впровадження до правоохоронної й судово-слідчої практики інформаційно-телекомунікаційних систем, алгоритмів розв'язання завдань на основі «штучного інтелекту», засад «електронного кримінального провадження» особлива увага приділяється питанням інформаційно-довідкового забезпечення правоохоронної діяльності (криміналістична реєстрація) та інформаційно-аналітичному забезпеченню діяльності органів Національної поліції України, у тому числі й використанню можливостей кримінального аналізу під час розслідування кримінальних правопорушень.

Третій розділ «Криміналістична тактика» ознайомлює читача з загальними положеннями криміналістичної тактики, сутністю та значенням у слідчій діяльності таких категорій як «слідча ситуація», «тактичний прийом», «так-

тична комбінація», «тактична операція», «тактичне рішення», «тактичний ризик», «криміналістична рекомендація», «криміналістична версія», а також висвітлює питання організації і планування досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Тактику слідчих (розшукових) дій як огляд, обшук, допит, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент подано у формі класичного криміналістичного підходу щодо підготовчого, робочого та заключного етапів їх проведення з урахуванням положень чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування правоохоронними органами.

Враховуючи актуальність та складність проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, допиту та пред'явлення для впізнання у режимі відеоконференції автори підручника виокремлюють їх положення окремими главами. Звертається увага й на проведення негласних (слідчих) розшукових дій, засади, форми та напрями використання спеціальних знань, а також окремі можливості застосування поліграфа під час досудового розслідування.

Розділ четвертий «Криміналістична методика» традиційно охоплює напруження науки криміналістики щодо поняття, сутності та тенденцій розвитку криміналістичної методики як наукової категорії, класифікації та структури окремих методик, криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Окремі криміналістичні методики, такі як розслідування вбивств, заподіяння тілесних ушкоджень, згвалтувань, крадіжок, грабежів та розбоїв, хуліганства, злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів, подано з урахуванням сучасного стану, структури й динаміки злочинності в Україні.

Перелік використаних та рекомендованих інформаційних джерел охоплює фундаментальні та сучасні наукові праці вчених-криміналістів, нормативно-правові акти, у тому числі й відомчі, а також окремі дидактичні засоби навчання як інформаційно-довідкові системи, автоматизовані робочі місця, мультимедійні навчальні посібники, дистанційні курси, розміщені на офіційному веб-порталі Національної академії внутрішніх справ з якими доцільно ознайомитись читачеві для комплексного розуміння окремих теоретичних положень, викладених у підручнику.

Наукові погляди авторського колективу під час підготовки видання викладені з урахуванням раніше опублікованих наукових праць у галузі криміналістики, кримінального процесу, судової експертизи та кримінального права, матеріалів судово-слідчої практики.

Підручник розрахований на здобувачів вищої освіти, аспірантів і науково-педагогічний склад закладів вищої освіти юридичного спрямування, праців-

ників правоохоронних органів, суддів, адвокатів та інших представників юридичної професії.

Зі згадкою про всіх науковців, хто присвятив свій життєвий та творчий шлях формуванню сучасних теоретичних положень науки криміналістики й дослідженню її окремих положень, авторський колектив підручника висловлює щиру подяку провідним науковцям-криміналістам та фахівцям-практикам, хто надав допомогу під час його підготовки і буде вдячний читачам за їх відгуки і побажання, які можуть бути опубліковані у наукових виданнях або надіслані на адресу кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ.

INTRODUCTION

Criminalistics has been traditionally assumed as special knowledge system that provides effective counteraction to criminal offences with regard to examination of unlawful activity's consistent patterns, evidentiary information's genesis and optimal utilization, special means and measures being used by law enforcement, human rights protection, judicial bodies and forensic offices in the field of criminal proceedings relation. Simultaneously in some cases criminalistics knowledge are making an impact to results of work of lawyers, notaries, counselors and other representatives of legal activity's different sectors.

Studying criminalistics, spreading its achievements among researchers and practitioners serves as collateral of qualitative legal education, basic and post-graduate training of police officers in specialized higher educational institutions National Academy of Internal Affairs appertains to. Nowadays methodology of criminalistics teaching comprises not only conventional theoretical scientific concepts, but also realities of bodies of pretrial investigation and operative units activity, foreign means and measures of crime counteraction, whereas didactical grounds of its practical component realization use elements of modern approaches to students' knowledge and skills building via informational technologies and latest criminalistics equipment.

Criminalistics is developing at a fast pace: by the end of 2019 more than 800 dissertations concerning directly or coming near problems of criminalistics have been successfully defended in Ukraine.

Work of teaching and research staff of respective criminalistics departments and scientific laboratories is worth mentioning due to significant improvement of current and development of new means, methods, tools and materials of finding, fixation, extracting, research and use of criminalistics data in criminal offences counteraction.

Researchers and practitioners from scientific and research institutes of Ministry of Justice of Ukraine, State Scientific and Research Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine, State Research Forensic Center of Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Ukrainian Scientific and Research Institute of Special Technics and Forensic of Security Service of Ukraine, scientific and research forensic and forensic

medicine establishments of Ministry of Health Care of Ukraine, scientific and research establishments and forensic services of Ministry of Defence of Ukraine and State Border Guard Service of Ukraine.

Textbook's architectonics is classically composed and includes material from four traditional parts of criminalistics taking into account some of its concepts' modern directions and trends (as well as investigational and judicial practice of criminal offences investigation). These parts' internal content is embodied in respective chapters; core information and questions for self control are envisaged in each of it.

First part «Theoretical grounds of criminalistics» is dedicated to general theoretical concepts of criminalistics, its history and periodization of development with regard to contribution made by leading scientists-criminalists, methodological fundamentals of criminalistics, outlines of criminalistics identification and diagnostics.

General provisions of criminalistics technics and its respective branches, e.g. criminalistics photography and video recording, trace evidence analysis, weapon studies, graphology, criminalistics document research examination, habitology, phonoscopy, scent research, criminalistics materiology etc. are given in second part «Criminalistics technics».

Taking into account rampant development of information telecommunication systems, algorithms of problem solving based on artificial intelligence, basics of electronic criminal proceedings and their implementation in law enforcement activity, investigational and judicial practice special focus is given to issues of information and reference support of law enforcement activity (criminalistics registry), information and analytical support of activity of bodies of National Police of Ukraine including use of criminal analysis capacities in criminal offences investigation.

Third part «Criminalistics tactics» confronts a reader with general provisions of criminalistics tactics, essence and meaning of such categories as investigative situation, tactical option, tactical combination, tactical operation, tactical decision, tactical risk, criminalistics recommendation and criminalistics line of enquiry in investigative activity and also highlights matters of pretrial investigation of criminal offences' organization and planning.

Tactics of investigative (operative) actions such as examination, search, interrogation, identification lineup, investigative experiment are given in classical criminalistics approach divided into preparation, working and final stage based on current criminal proceedings legislation and practice of its application by law enforcement bodies of power.

Being aware of timeliness and complexity of simultaneous interrogation of two and more persons previously interrogated, interrogation and identification lineup

via video conference authors of the textbook allocate separate chapters to these investigative actions. Special focus is given to operative actions conducting, basics, forms and directions of special knowledge use and application of poligraphology capacities in pretrial investigation.

Forth part «Criminalistics methods» traditionally covers experience of criminalistics science concerning definition, essence and trends of development of criminalistics methods as scientific category, classification and structure of separate methods, criminalistics characteristics of criminal offences. Criminalistics methods of homicide, bodily harm, rape, theft, burglary, robbery, hooliganism investigation as well as investigation of crimes in the field of drugs, psychotropic substances, their substitutes and precursors trafficking, violations of traffic safety and vehicle operation rules are available with regard to modern status, structure and dynamics of crime in Ukraine.

The list of used and recommended information sources comprises fundamental and modern scientific works of scientists-criminalists, regulatory acts (including ministerial), such didactical means of study as information and reference support systems, automatized working places, multimedia study guides, e-learning courses available at web-portal of National Academy of Internal Affairs and practicable for reader to get acquainted for integrated understanding of some theoretical issues at the textbook.

Authors' scientific points of view during preparation of this textbook are given with regard to previously published scientific works in the field of criminalistics, criminal proceedings, forensic research and criminal law, materials of investigational and judicial practice.

This textbook is meant to be used by students, post-graduate students, teaching and research staff of legal higher educational establishments, law enforcement officials, judges, lawyers and other representatives of legal profession.

Remembering all scientists who dedicated their life and career to modern theoretical grounds of criminalistics science forming in general and some of its provisions in particular authors are sincerely thankful to leading scientists-criminalists and practitioners who helped during this textbook's preparation. Readers' comments and suggestions published in scientific journals or sent to the address of Department of Criminalistics and Forensic Medicine of National Academy of Internal Affairs will be highly appreciated.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

КРИМІНАЛІСТИКИ

Глава 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

НАУКИ

КРИМІНАЛІСТИКИ

1.1. Сучасні уявлення про предмет криміналістики

Криміналістика є системою багатогранних знань, які використовуються у різних сферах суспільного життя. Адекватне розуміння предмету криміналістики має принципове значення, тому що в його визначенні конкретизовано ту ділянку об'єктивної дійсності, яка складає змістовну основу власне цієї галузі знань. Важливість вказаної проблеми усвідомлювалась криміналістами протягом всієї історії науки, що підтверджується змінами та уточненнями уявлень про предмет криміналістики, оприлюдненими у публікаціях з початку минулого століття й донині. Вивчення думок багатьох вчених дає можливість виділити декілька підходів, які характеризують еволюцію уявлень щодо сфери інтересів криміналістики. Так, на початку ХХ століття криміналістика сприймалась вченими як наука про засоби та прийоми застосування досягнень природничих і технічних наук з метою розслідування злочинів. Зміст перших визначень радянської криміналістики, сформульованих Г. Ю. Маннсом у 1921 році та І. М. Якимовим у 1925 році, не мав принципових розбіжностей від існуючих раніше. Пізніше, у тридцяті роки, Б. М. Шавер конкретизував визначення пред-

мету криміналістики, охарактеризувавши її як науку, яка вивчає прийоми, методи вчинення злочинів, їх сліди та використання природничих і технічних наук для досягнення цілей розслідування. У цьому визначенні предмету криміналістики було зазначено, що криміналістика «вивчає прийоми, методи вчинення злочинів». Зазначений аспект з роками певним чином був забутий та вилучений з визначення криміналістичної науки. Щоправда, пізніше вказане словосполучення було замінено іншими термінологічними формулами. Так, у 80-х роках запропоновано визначення криміналістики, в якому як основний елемент її предмету називається «механізм злочину» (Р. С. Белкін).

Дещо більшого поширення набуло інше тлумачення, яке підкреслює спрямованість криміналістики на вивчення особливостей вчинення кримінального правопорушення та виникаючих за цих умов закономірностей. До таких закономірностей передусім відносяться закономірності утворення інформації, спричиненої діями і подіями, які пов'язані з кримінальним правопорушенням. Необхідно підкреслити, що криміналістика повинна вивчати не тільки закономірності утворення інформації, яка виникає як наслідок власне кримінального правопорушення, як певного діяння, а й закономірності виникнення будь-якої інформації, яка формується в результаті інших дій і подій. Наприклад, криміналістиці треба вивчати закономірності і особливості технологічних процесів у виробництві для встановлення чинників та обставин, які можуть сприяти вчиненню кримінальних правопорушень.

Тобто, в більшості існуючих до середини минулого століття визначень предмету криміналістики досить чітко окреслився своєрідний підхід до розуміння науки, який можна назвати «інструментальним». Їх аналіз дозволяє підсумувати, що концепція криміналістики передбачала її розуміння переважно як прикладної, допоміжної дисципліни, яка покликана обслуговувати кримінально-процесуальну діяльність. Такий підхід робив криміналістику другорядною по відношенню, наприклад, до науки кримінального процесу, дисципліною, не дозволяв сприймати її як власне самостійну галузь знання.

Поворотним моментом у дослідженні окресленої проблеми стало визначення предмету криміналістики, подане через призму закономірностей, що вивчає наука. У 1967 році в журналі «Правоведение» була надрукована стаття Р. С. Белкіна та Ю. І. Краснобаєва «О предмете